

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

ДУШАН ДИНИЋ—КНЕЖЕВИЋ: „ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У ДУБРОВНИКУ У XIII И XIV ВЕКУ“.

Посебна издања САНУ, књ. 469, Одјелење историјских наука, књ. 2, Београд 1974, стр. 223.

Студија Душанке Динић—Кнежевић је, како нас аутор обавјештава, у ствари њена докторска дисертација „Положај жена у Дубровнику и Србији у XIII и XIV веку“, допуњена новим подацима из Дубровачког архива, што је условило и измјену наслова књиге. Јер, према аутору, даља истраживања дала су доста новoga само за положај жена у Дубровнику, па је несразмјера података знатно нарасла. Иначе, излагање о женама у Србији засновано је „на одредбама жичких повеља, Душановог Законика и узгредним поменима жена у повељама, записима и натписима и по нешто у дубровачким архивским књигама“. Но, аутор је, мада је располагао доста оскудном грађом, извео интересантне закључке и о положају жена у Србији у XIII и XIV веку, дате у књизи ради поређења са положајем жена у Дубровнику.

Садржина књиге др Душанке Динић—Кнежевић, пошто су дате претходне напомене и наведени извори и литература, подјељена је на следећа поглавља: Увод, Жена у привреди, Жена у браку, Правни положај жене, Морал, Духовни живот, Жена у кући, Одело и накит, Закључак, а дато је и неколико прилога и Регистар имена и појмова.

У Уводу аутор се осврће на досадашњу литературу (домаћу и страну) о томе проблему, даје јој оцјену, указује да је до сада више

писано о положају жена у Србији него у Дубровнику и узгред напомиње да свестраније и свеобухватније студије о положају жена у том периоду нема. Отуда, чини нам се, тема коју је др Душанка Динић—Кнежевић обрадила значајна је за познавање наше прошлости, па књига представља значајан допринос нашој историјској науци.

У поглављу *Жена у привреди*, активност дубровачких жена у привреди, гдје је њихова дјелатност, како с правом истиче, највише дошла до изражаја, аутор посматра зависно од друштвеног слоја коме су оне припадале. У вези са тим Дубровчанке разврстава на *економски и правно слободне* (властелинке и пучанке), *правно слободне* (жене кметова и слушкиње) и *бесправне* ропкиње, док жена оновремене Србије разврстава на *слободне жене* (властелинке и жене по градовима) и *зависне* (жене кметова). Даље, полазећи од аграрних односа у Србији, констатује да су зависне жене морале да обављају низ радњи на властелинствима, да је било праља, ткаља, везиља и др. чији су радови извожени у Дубровник и другдје. Уз то, улога жена у природној привреди Србије била је значајна, јер су жене, као и мушкарци, биле произвођачи добара, па истиче да је познато да су на извјесним властелинствима удовице задржавале право на мужевљево имовину, али и кметске обавезе, које су од вла-

стелинства до властелинства вавривале. Поред тога, на примјерима Новог Брда (истина, примјере узима из XV вијека) наводи да су се градске жене у Србији бавиле продајом хљеба, сира, воћа, сочива, рибе и др. производа, што би значило да су послови пиљарске природе углавном били у њиховим рукама. Истина, Законик Новог Брда предвиђа да франгарнице (пиљарице) могу бити само удовице, а никако удате жене. Иначе, о привредној и друштвеној активности неколико истакнутијих жена оновремене Србије (Јелена Уроша I, Јелена жена цара Уроша, Милица кнеза Лазара, Гојислава кнеза Војислава и Мара Бранковић — нема ријечи о дипломатској активности Јелене Балшић) аутор не саопштава новог, досад непознатог у литератури.

Развијена дубровачка градска привреда пружала је могућности да слободна Дубровчанка испољи своју активност на више подручја привредне дјелатности града. Уосталом, аутор је за обраду овог поглавља своје књиге сабрао највише грађе, па је бројним примјерима сликовито приказана привредна активност жена у Дубровнику у XIII и XIV вијеку, која је била од великог значаја за општи привредни просперитет Дубровника. Јер, према аутору, жене нијесу презале ни од највећих трговачких подухвата, било да су им приступале у своје име или у име својих мужева. И материјално веома обезбијеђен — партиципје — улазиле су у трговачке и др. послове како би свој иметак повећале, што се у књизи бројним примјерима илуструје. Према аутору, оне су, како и мужеви им, могле да склапају разне уговоре и преузимају разне обавезе — биле закупци обраде земље (путем надничара), давале је у закуп и сл. Даље, др Динић—Кнежевић наводи примјере жена — трговаца, зајмодаваца, дужника и других разноврсних привредних дјелатника, а као изразит примјер предузетљивости пластично је дат лик жене — предузетника супруге дубровачког трговца и протовестијара босанских краљева

Жоре Бокшића, Маруше. Она је у депозит примала новац и друге драгоцености босанске власте, бавила се извозом соли у Босну, куповином отуда робља, продајом олова, склапањем разних уговора и др.

Властелинке су се, према др Динић—Кнежевић, бавиле и продајом некретнина у готово истом броју као и мушкарци, док се као купци чешће јављају мушкарци. По угледу на властелинке, свим овим радњама баве се и пучанке, а сретамо и врло активне жене кметова Дубровника и околине (Требиња и др.), као купце и продавце већег броја стоке. Међутим, док су се богатије Дубровчанке посвећивале привредно крупнијим и друштвено значајнијим пословима, остале се баве ситнијом трговином (на пијаци или у дућану), радом у сункарству, на изради тканине и украсних предмета, као везиље, крчмарице, слушкиње, прерадом и продајом хљеба, што је у Дубровнику готово искључиво било у домену дјелатности жена.

Посебна пажња у овом поглављу студије посвећена је правном положају ропкиње, гдје аутор истиче да „робови не представљају основну радну снагу, већ само помоћну као кућна послуга“. Аутор се даље интересује поријеклом ропкиња, па анализирајући положај ове категорије жена констатује да је ропкиња у Дубровнику представљала власништво господара, што је мање-више и у досадашњој литератури истицано. Даље, овдје су, на основу података које је углавном саопштио Чремношник, дати су статистички подаци о броју робова и ропкиња за период 1280—1301, па је констатовано да „од почетка XIV века опада број ропкиња и кућна послуга све се више замјењује слободном радном снагом“, али и то да се слободне слушкиње у току дугогодишње службе својим положајем приближавају положају ропкиња.

Друштвени положај и привредну активност оновремено Дубровчанке карактерише више купопродајних уговора о некретнина-

ма које су склапале жене, о чему нам др Динић—Кнежевић пружа обиље података. Посебно мјесто међу тим женама — Дубровчанкама XIV вијека припада Филипи Менчетић, кћерки богатог Которанина Томе Паули де Тома, честог посланика српских краљева у Дубровнику. Кћерка богатог Которанина, а удата за богатог Дубровчанина Мартина Менчетића, а пошто је свога мужа надживјела за пуних 30 година, Филипа је развила врло живу привредну и друштвену активност на разним пословима (само у Венецији имала је више камених кућа), па је често у тестаментима грађана одређивана за епитропу.

У таквој разноврсној активности било је и жена (случај Николете, друге жене Јакова Соркочевића) које су оптуживане за разне малверзације, па и фалсификате. Др Динић—Кнежевић наводи примјере више купопродајних уговора склапаних између мужа и жене или блиских сродника о продаји некретина у бесцјене — очито, хтјело се избјећи плаћање разних такси, евентуално дугова и сл. Тако, Николета је била оптужена да је фалсификовала тестамент свога мужа због чега је затворена, а затим прогната из града на 5. година. Међутим, по повратку из изганства (1396) она несмањеним интензитетом развија разноврсну привредну активност. Но, овдје је важно истаћи, што др Динић—Кнежевић и наглашава, иако је Николета потицала из угледног рода и била жена Јакова Соркочевића, који је често биран за дубровачког кнеза, није могла избјећи казну, мада кривице, колико се из података да видјети, није посве ни доказано.

На крају овог поглавља др Динић—Кнежевић закључује да је „у Србији друштвена структура била другачија, тако да је било мало жена које су могле слободно да послују“, мада допушта могућност да је предузимљивих жена—привредника било и по градовима Србије.

У другом поглављу расправља се о жени у браку, али највише пажње је посећено браку као ин-

ституцији у немањићкој Србији и у Дубровнику, те правним нормама којих се требало придржавати при склапању брака, имовинским и другим односима у браку, али слика животне свакодневнице доста је блиједа, више улутративни су брачни односи припадника патрицијата него осталих друштвених слојева. Међутим, ваља нагласити да је за обраду овог поглавља проф. Динић—Кнежевић сакупила мноштво података из којих се види да је црква у Србији и у Дубровнику институција брака сматрала својом бригом, па отуда неизбјежно њен јак утицај на овом подручју људског живота. Тако, у Србији још од првог архиепископа српске самосталне цркве Саве Немањића свештеници сакупљају старе и младе те их вјенчавају — браку се даје црквено обиљежје и жичким повељама и Душановим Законом. Но, невјенчаних је било и даље, па се често тражила интервенција свјетовних власти, која у Србији, па ни у Дубровнику, сем у случају ропкиња, није била оног карактера да сениор удовици одабира другог мужа. Овдје су обавјештава нас аутор, интервенције имале сталешко обиљежје, а било је и другачијих „Србин да се не жени у Влацех“, забрањиван је брак између хришћанке и „полверца“, брак сродника до осмог степена, склапање брака са свастиком, а уз то у брак се могло највише три пута, док је брак у богумилској Босни склапан по обичајном праву и лако је раскидан. Истина, вјеровати је да крупне велможе ни у Србији ове одредбе о браку нијесу строго поштовале — случај краља Милутина, вјероватно, не представља изузетак.

У Дубровнику брак се, према др Динић—Кнежевић, могао склопити од четвртог степена сродства, а за случајеве у четвртог степена, крвног или тазбинског сродства, тражена је папска дозвола. Овдје, такође, није било ограничења за склапање нових бракова послје смрти супружника, а законски није забрањиван ни брак властелина и пучанке, али су

дјеца из таквог брака постајала пучани. Ограничења ове врсте би-према аутору, властелин ожењен ција које је уживао властелински пучанком лишаван свих бенефиће појачана у XV вијеку кад је, сталож. Даље, интересантно је истаћи да су једно вријеме били забрањени бракови између становника Дубровника и Котора, да би затим забрана била укинута, што др Динић—Кнежевић објашњава „интересима дубровачке властеле, за коју су бракови са богатим Которанкама били врло уносни“. Аутор нас у овом поглављу даље обавјештава да је у Дубровнику удаја дјевојке углавном зависила од воље родитеља и да је висина мираза била одлучујућа при избору супружника. Отуда тежња да се племићи жене пучанкама, а отуда и велики број неудатих властелинки, које су најчешће одлазиле у манастир. Иначе, у Дубровнику дјевојке су у брак ступале између 14. и 16. година, а брак се и у Србији и у Дубровнику могао раскинути само кад жена учини прељубу или у случајевима изразито лошег поступања мужа.

Проф. Динић—Кнежевић у *трећем поглављу* своје књиге приказује *правни положај жене* у Дубровнику и саопштава нам неке интересантне појединости (тестamente и др.), те нам је правни положај жене у Дубровнику јаснији, а тај положај је у основи био одређен Статутом града. Постаје нам јасно да и поред њихове велике активности у градској привреди, жене у јавном животу нијесу биле изједначене с мушкарцима — њих нема на истакнутим јавним функцијама.

У *четвртном поглављу* расправља се о *моралу жена* различитих друштвених слојева. Износе се појаве разних криминалних радњи и говори о крађама, преварама, блуду као пратећој појави свакодневног живота гдје су жртве мушке појуде најчешће биле слушкиње, износе случајеви силовања, држања љубавница, јавних кућа и сл.

Пето поглавље књиге освјетљава *духовни живот жене* — из-

ложени су бројни тестаменти и др. грађа, међу којима се расправља о тестаменту Јелене Балшић, мада би, чини се, за ово поглавље била и илустрованија жена брига о оправци књига код которских мајстора и преписка са својим духовним исповједником Никоном Јерусалимцом. Даље се говори о вјерској привржености жена Србије цркви и др.

У односу на писменост дубровачких жена у XIV вијеку аутор сматра да су елементарна знања из писмености морале имати оне изразито пословне жене, а из XV в. наводи случај трговца Бенка Котруљевића који своје кћерке поучава граматичи и учењу Вергилијевих стихова. У вези са тим није без интереса оvdје указати да Кристијан Енгел (с позивом на Апендинија) у својој „Повјести Дубровачке Републике“ (И. Стојановићев превод Дубровник 1903, стр. 73) прича да је до сукоба између Стевана Лазаревића и Дубровника дошло, јер „Република особитијем законом од 1421. исклучи из дубровачкијех думањских манастира, гдје их често даваху на узгој, дјевојке источног обреда, јер су оне збуњивале думне у католичкој вјери...“, па није неосновано вјеровати да су се у овим манастирима обучавале писмености и другом и дубровачке патрицијке. Уосталом, уколико се овај податак прихвати као поуздан, интересантан је и за извођење закључака о писмености властелинки оновремене Србије.

У *шестом поглављу* расправља се о *жени у кући* и унутрашњој опреми куће, а у *седмом поглављу* исцрпно се говори о *облачењу жена* и њиховом *накиту*. *Закључак* представља синтетизован преглед проблема о којима се расправљало у претходних 7 година.

Студија Душанке Динић—Кнежевић представља драгоцен прилог историјској науци, јер је њен значај вишеструк и превазилази оквире постављене теме — у многом освјетљава друштвени живот Дубровника у XIII и XIV вијеку. Посебну вриједност књиге представљају врло исцрпне напомене, значајне за познавање друштва-

них струјања, нарави и обичаја у оновременом Дубровнику, Котору и другим приморским градовима, а уз то одличан су путо-

каз за евентуална даља свестра-нија истраживања друштвеног живота Дубровника.

Др Жарко Шћепановић

ДР. АНДРИЈА РАДЕНИЋ: ПРОГОНИ ПОЛИТИЧКИХ ПРОТИВНИКА У РЕЖИМУ АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА 1893 — 1903

Београд 1973, Историјски архив Београд

Књига садржи широк одбир докумената из домаћих, а затим бечких, петроградских и московских архива о настојањима краља Александра Обреновића и његова оца краља Милана да путем силе одрже своју аутократску владавину. Краљ Александар је већ од преузимања непосредне власти 1893. године, преко органа управе, полиције и судства, био скоро стално преокупиран прогонима политичких противника, њихових листова, установа и организација.

Документи ове збирке систематски су изложени у 7 поглавља. У прве четири главе изнесе се акта о унутрашњим проблемима, па су и класификована тематски. Остале три главе доносе дипломатске документе у којима се из других аспеката такође третирају прогони политичких противника, или и друга питања махом из домена спољне политике, па је ту грађу аутор морао да класификује по принципу провенијенције.

Прво поглавље доноси документе о кажњавањима уредника, односно аутора текстова забрањених опозиционих листова, плаката, брошура, књига, а понекад и власника штампарија у којима су те публикације биле штампане. Овдје је 85 аката са прилозима, а односе се на инкриминисане ставове или чак поједине реченице из забрањених публикација. У овом поглављу дају се основни подаци о времену излагања, оријентацији итд. око 50 листова, од којих неколико није сачувано ни у једној библиотеци, тако да примјерци конфисковани од полиције представљају уникате.

Други дио доноси документе о првом великом монтираном судском процесу онога времена, о

осуди учесника тзв. Чебинчеве звјере. Михаило Чебинац је главни оптужени и уједно „крунски“ свједок о својим контактима са кнезом Петром Карађорђевићем и његовим агентима у емиграцији, који су наводно ковали завјеру противу владајуће династије Обреновића. Ту су пледоајеи бранилаца, текст пресуде и жалбе осуђених.

У трећем поглављу су акта пријеког суда поводом ивањданског атентата 1899. године на краљева оца, ранијег краља Милана. Овдје се налазе протоколи саслушања појединих оптужених; текст пресуде; попис свих лица којима је тада суђено, иако с антетатом нијесу имала никакве везе. Као монтирани политички процес првацима Радикалне странке, пријеки суд је био инструмент првенствено у рукама краља Милана. И, наравно, пресуда није зависила од степена доказне кривице, већ од политичке процјене, односно заповијести краља Милана.

Четврто поглавље доноси акте у вези са социјалистичким покретом. Ту су оптужбе и пресуде одговорним уредницима социјалистичких листова и ауторима социјалистичких брошура, те неколико протокола саслушања поводом радничких и студентских мартовских демонстрација 1903. године. Грађа се углавном односи на забране социјалистичких листова, казне изречене због инкриминисаних израза нарочито на адресу краља и краљевског дома у брошурама и плакатима и сл. Аутор налази како је раднички покрет тога доба, мада у почетним фазама развоја, „ипак снажнији и динамичнији“, има више одјека